

צמתים נבחרים בהיסטוריה הטעונה של המושגים "מין" ו"מגדר"

ד"ר עמל.יה זיו

תמלול ההרצאה שניתנה במסגרת כנס במכון ון ליר (6.7.22) – "מגדר, פמיניזם ורפואה"

ההרצאה שלי היום תעסוק בהיסטוריה של המושגים מין ומגדר ותנסה למפות את היחסים ביניהם על ציר הזמן בשיחים תיאורטיים ובשדות חברתיים שונים. זהו כמובן פרויקט שאפתני מאד, ולכן אסייג ואומר מראש שהסקירה שלי תהיה בהכרח חלקית ולא ממצה. אני אתמקד בכמה צמתים שמוכרים לי ומעניינים בעיניי, ומן הסתם אזניח אחרים, שאולי הם חשובים לא פחות.

אנחנו עובדים היום עם שלושה מושגים: מין, מגדר ומיניות. הוותיק מבין השלושה הוא המין, שבמשך שנים רבות שימש לציין גם את הטריטוריה שמכוסה היום ע"י שני המושגים האחרים.

בראשית היה המין. כפי שכולכם ודאי יודעים, המונח מגדר הוא תוספת מאוחרת, שנטבעה והחלה להיכנס לשימוש בשליש האחרון של המאה ה-20.

המונח מין, Sex, הוא פוליסימי, מסמן עם ריבוי של מסומנים. הוא מתייחס לכל הפחות לשני ממדים קשורים אבל מובחנים: 1. למין ביולוגי - החלוקה זכר/נקבה, על ההבדלים הגופניים שהיא מציינת - ובהרחבה גם ההבדלים החברתיים והמשמעויות התרבותיות שנלוות לחלוקה הזו. 2. לפעילות מינית ובהרחבה לשדה האירוטי כולו, כשבשפות מסוימות (כמו אנגלית וצרפתית) sex מציינ גם את אברי המין עצמם. הקשר בין שני הממדים הללו מצוי כמובן בזירת הרבייה: התפקיד הרבייתי השונה והמשלים של נקבות וזכרים. המובן השני של המונח 'מין' הוא חדש יחסית, ליתר דיוק מהמאה ה-19. לפני כן, מושגים אחרים, כגון ארוס, תשוקה, תאוות בשרים ועוד שימשו לציין את החוויה שאנו כוללים היום תחת 'מין' או 'המיני'.

פוקו ב"תולדות המיניות" מצביע על הבריקולאז' התיאורטי שהיה כרוך בהופעתו של "המין" כמובן זה:

"מושג המין אפשר לקבץ תחת אחדות מלאכותית יסודות אנטומיים, פונקציות פיזיולוגיות, התנהגויות, תחושות והנאות, וכן אפשר את הפעלתה של אחדות בדיונית זו כעיקרון סיבתי, משמעות כל-נוכחת, סוד שיש לגלותו בכל [...]". (104). הוא מסביר את הופעת הארטיפקט התיאורטי החדש הזה כתולדה של צמיחת המערך המודרני של המיניות כמערך של שיח וכוח שאוחז בגופים – בחומריותם, בתחושותיהם, בהנאותיהם - ומייצר סובייקטים.

הגילום המובהק ביותר של מערך המיניות מצוי במה שפוקו מכנה "מדע המין" - הסקסולוגיה, שצמחה בשנות השישים-שבעים של המאה ה-19 כתת-ענף של הפסיכיאטריה. הסקסולוגיה משקפת את ניכוס שדה המיניות ע"י הרפואה, שאפיינה אותו מעתה במונחים של תקינות ופתולוגיה. החריגות בתחום המיני כבר אינן מובנות כעבירות, חטאים, או ביטויים של יצר הרע, אלא כפרוורסיות. הסקסולוגיה יצרה טקסונומיה מינית חדשה, והגדירה את הפתולוגיות של השדה המיני. אחת הקטגוריות האבחוניות המרכזיות שנולדה אז היתה "אינוורסיה מינית", קטגוריה שמיטיבה להמחיש את הפוליסימיה של המושג "מין". ההיפוך, שמושג האינוורסיה מתייחס אליו, בא לידי ביטוי הן בתכונות, העדפות והתנהגויות מגדריות שמזוהות עם בני המין השני, והן במשיכה חד-מינית. כאשר המשיכה החד-מינית מוסברת באמצעות פיגורת ההיפוך: גבר נמשך לגברים כי יש בתוכו נפש של

אשה - פנימיותו הפוכה לחיצוניותו. יתר על כן, קראפט אבינג, אבי הסקסולוגיה, שטבע את הקטגוריה הזו, ציפה תמיד למצוא מתאם לא רק בין מגדר "מהופך" למשיכה מינית "מהופכת", אלא גם בין אלו לבין סממנים פיזיולוגיים של המין השני, כך שבתיאורי מקרה של נשים אינוורטיות הוא מציין נתונים גופניים כגון קול עמוק, חזה קטן ווסת קלה, לצד העדפה לבגדי גברים ולמקצועות גבריים ותשוקה אקטיבית לנשים. בהרבה מקרים הוא אינו מוצא מתאם כזה ומציין זאת, ועם זאת תמיד יש תחושה שהוא מופתע כשהוא לא מוצא אותו. הרב-ממדיות נכנסת אצלו למושג המין באמצעות המושגים "אינסטינקט מיני" ו"אישיות מינית", כשהראשון אנלוגי בערך למה שנכנה היום נטיה מינית, והשני חופף במידה רבה למה שנכנה זהות מגדרית. את השונות האמפירית הרבה שמוכלת תחת קטגוריית האינוורסיה המינית הוא פותר באמצעות מודל תיאורטי שמניח "דרגות" של אינוורסיה, כשהאינוורסיה הקלה ביותר באה לידי ביטוי רק בבחירת המושא המינית (ההיפוך באינסטינקט המיני), הדרגה החמורה מתבטאת גם בהיפוך של האישיות המינית, ובדרגה המקסימלית האינוורסיה נותנת את אותותיה בגוף עצמו.

אם כך, "מין" אצל הסקסולוגים מתייחס בו זמנית לממדים של מין ביולוגי, זהות מגדרית ונטיה מינית ומקפל בתוכו הנחה של הלימה הכרחית ביניהם. ועם זאת, הולכת ומתפתחת ההבחנה בין הממדים השונים וההכרה שאותה הלימה הכרחית לא תמיד מתקיימת בפועל. מי שמפתח את ההבחנה בין הממדים השונים של המין באופן מקסימלי הוא סקסולוג מאוחר יותר, מגנוס הירשפלד שהיה גם קוויר בעצמו (בסצינה הקווירית של ברלין הוא כונה Tanta Magnesia). הירשפלד הקים ב-1897 את הארגון ההומוסקסואלי הראשון שנקרא "הועדה ההומניטרית-מדעית", ייסד ב-1899 כתב עת בשם "ספר השנה לבין-מיניים", וב-1919 הקים את המכון למחקר מיני בברלין, שמאוחר יותר נסגר וספרייתו נשרפה בידי הנאצים. הירשפלד חילק את קטגוריית המין לארבעה ממדים מובחנים: אברי המין, סממני מין משניים, הדחף המיני והמאפיינים הרגשיים, אלא שבניגוד לקראפט-אבינג, הוא מדגיש שלא חייבת להיות ביניהם הלימה ושכל שילוב ביניהם הוא אפשרי. במאמר בשם Transvestites הוא מפרט את הצירופים האפשריים באמצעות 3 טבלאות שבכל אחת מהן המשתנה הקבוע הוא הזהות המגדרית - D. בטבלה הראשונה D הוא זהות מגדרית גברית, בשניה נשית, ובשלישית מעורבת - גברית+נשית. בכל טבלה 27 צירופים ויחד 81 צירופים אפשריים. בכל אחת מהטבלאות של הירשפלד ניתן לראות צירוף אחד שמסומן בקו תחתון, וזהו הצירוף שבו כל ארבעת ממדי הזהות מצויים בהלימה, למשל (בטבלה האמצעית), אשה שהיא נשית הן מבחינת הזהות המגדרית שלה, הן מבחינת אברי המין וסממני המין המשניים, והן מבחינת הדחף המיני שלה. וכמובן, מה שההצגה הגרפית הזו מדגישה הוא את נדירותה היחסית של הלימה כזו. בהמשך הדברים, הירשפלד ממשיך ומפרק כל אחד מהממדים לארבע. למשל, את סממני המין המשניים הוא מחלק לשיער, תיבת הקול בגרון (לארינקס), חזה ואגן, ואת המגדר הוא מפרק לתכונות אופי, סגנון חשיבה, עיסוקים ולבוש. כך, כשלוקחים בחשבון 16 רכיבים ולא 4, מספר הצירופים האפשריים ביניהם מזנק ל-43,046,721. ועל כך הוא מעיר: "מספר ענק זה יכול במבט ראשון להראות מפתיע... אבל בבחינה נוספת הוא לא רק הגיוני, אלא יכול אפילו להיחשב נמוך מדי, משום שאין שני בני אדם שהם בדיוק אותו הדבר. במראה וגם במהות יש מספר כל כך גבוה של חריגות ושל ניואנסים שכל פרט מצטייר כשונה במידת מה".

אם כך, כשאנחנו באים לשרטט את ההיסטוריה של היחסים בין מין ומגדר, תיאוריית האינוורסיה יכולה לשמש כנקודת האפס שלנו: קטגוריית המין שולטת כאן לבדה, אבל מתפתחת ההכרה שהיא מקפלת בתוכה ממדים שונים, עד שהירשפלד מחולל בה ממש מפץ גדול, שבו הדימורפיות של זכר/נקבה מתפוצצת מבפנים והופכת לסופרנובה של מליוני חלקיקים.

המושג "מגדר" עולה על הבמה ב-1970, אבל אפשר למצוא הטרמות שלו בכתיבה תיאורטית כבר מאמצע המאה ה-20 או אפילו קודם. אחת הידועות שבהן היא בספרה של סימון דה בובואר, "המין השני", שבו היא קובעת את הקביעה המפורסמת "אישה אינה נולדת אישה אלא נעשית לאישה". נקודת המוצא של דה בובואר היא הפער שבין נקביות לנשיות. כמו למשל בציטוט הזה מההקדמה לספר, שבו היא מצבעה על הנשיות כאידאל נורמטיבי שנשים כפרטים מצופות לעמוד בו. באופן אחר, האנתרופולוגית מרגרט מיד בספרה "מין ומזג בשלוש חברות פרימיטיביות" הדגימה בהתבסס על מחקרים שערכה בפואה-גינאה החדשה שהבדלי האישיות בין המינים הם תוצאה של חיברות. היא חקרה חלוקת תפקידים וטמפרמנט בשלוש חברות שבטיות ומצאה שבשתיים מהן לא היה קיטוב של טמפרמנט עפ"י מין, בעוד שבשלישית היא מצאה קיטוב מזגי - אבל בדפוס שהוא מהופך לזה שמקובל במערב.

הטענה שלה שהבדלי האישיות המתוקננים שבין המינים הם יצירות תרבותיות היא טענה לגבי ההבניה החברתית של המגדר. גם אצלה וגם אצל דה בובואר קטגוריית המגדר כבר נמצאת באופן משתמע, כלומר יש הכרה אנליטית בקיומו של מבנה תרבותי קונטינגנטי ש"מולבש" על גבי הדימורפיות המינית, אבל ההכרה הזו עדיין איננה מעוגנת בטרמינולוגיה.

המונח מגדר מופיע לראשונה בספרות הפמיניסטית בספרה של קייט מילט, *Sexual Politics*, ספר שהוא אבן היסוד התיאורטית של הפמיניזם הרדיקלי. בספר הזה מילט מציעה לראשונה הבנה שיטתית של היחסים בין המינים כחסיים פוליטיים ומבססת את השימוש במונח פטריארכיה במשמעותו הפמיניסטית, כמתייחס לשליטה הגברית הממוסדת. היא טוענת שמיסוד העליונות הגברית מתרחש באמצעות חיברות דיפרנציאלי לנשים ולגברים בשלושה ממדים: מזג (הרכיב הפסיכולוגי), תפקיד (הרכיב החברתי) וסטטוס (הרכיב הפוליטי), ודוחה את התפיסה שרואה את מקור האבחנות הללו כביולוגי. ההקשר שבו נכנס לתמונה המושג 'מגדר' הוא כקונטרה לתפיסה שרואה את הבדלי המזג בין המינים כבעלי מקור ביולוגי, ובאופן מעניין, מילט שואלת אותו מלא אחר מאשר הפסיכיאטר ופסיכואנליטיקאי רוברט סטולר, שפרסם ב-1968 ספר שכותרתו *Sex and Gender*. סטולר ידוע בזכות כתיבתו על פרוורסיות ועל מיניות בכלל, אבל הוא ידוע גם בזכות כתיבתו על טרנסקסואליות, טרנסוסטיזם ואינטרסקס. סטולר היה חוקר בקליניקת הזהות המגדרית של UCLA, אחת הקליניקות הראשונות שביצעו ניתוחי התאמה מגדרית לטרנסג'נדרים, כלומר היה לו תפקיד במיסוד ההליכים הרפואיים ל"שינוי מין" כטיפול לדיספוריה מגדרית.

סטולר מבחין בין אנטומיה ופיזיולוגיה (מין) לבין התנהגות, רגשות מחשבות ופנטזיות (מגדר). אבל, בשונה ממילט ומהרבה הוגות פמיניסטיות אחרות, מושא הדיון שלו איננו ההבניה החברתית של נשיות וגבריות, אלא הזהות המגדרית של הפרט והתפתחותה, ולגביה הוא מציין שהיא אינה חייבת להיות בהלימה למין. סטולר, כמו הפסיכולוג והסקסולוג ג'ון מאני, שגם אותו מילט מצטטת, האמין שהזהות המגדרית מתעצבת בינקות ומתקבעת רק בסביבות גיל שנה וחצי, מה שמאפשר לקבוע את מינם של תינוקות אינטרסקסואלים, דהיינו להחליט מה המין ה"נכון" עבור התינוק, בהתאם לאברי המין שנוח לעצב מבחינה כירורגית. מאני זכור כיום בין השאר בגין המקרה הטרגי של דיוויד רימר, שכתיונוק הפין שלו נכרת בתאונה ובהמלצת מאני הוריו החליטו לגדל אותו כילדה - הוא עבר הליך לעיצוב גניטליה נשית וההיסטוריה המוקדמת שלו כתינוק זכר הועלמה. ההשמה המגדרית הזו לא צלחה, ובגיל ההתבגרות רימר עמד על דעתו שהוא רוצה לחיות כגבר, עבר פרוצדורות רפואיות לשם כך וחי כגבר עד התאבדותו בגיל 38. באופן כללי, המדיניות של ניתוחים גניטליים בתינוקות אינטרסקס

שהנהיג מאני ספגה בשלושת העשורים האחרונים ביקורת קשה מצד אקטיביסטים אינטרסקסואלים וכבר איננה הנורמה.

מה אפשר ללמוד מכל זה? ראשית, מרתק בעיניי שהמושג שנעשה כל כך מהותי לתיאוריה הפמיניסטית ומזוהה עימה נשאל בעצם מהרפואה והפסיכולוגיה. שנית, ברגע ההיסטורי הזה (סוף שנות השישים-תחילת השבעים) מתחילים חייו הכפולים של המושג מגדר – כשמצד אחד הוא מתייחס לרמת האינדיבידואל: זהות, תכונות אישיות והזדהויות, ומצד שני לספירה החברתית והפוליטית, למה שמכונה הסדר המגדרי. כך למשל, קונל בספרה "גבריות" מגדירה את המגדר כמבנה של פרקטיקה חברתית. קונל מסבירה שהאתר המוכר ביותר שבו המגדר מעצב את הפרקטיקה הוא מסלול החיים של הפרט, אולם המגדר מעצב לא רק זהות ותכונות אישיות, אלא גם פרקטיקות שיחיות ומוסדיות. אם במשך כמה עשורים המובן המבני הזה היה המובן הדומיננטי של המושג מגדר, הרי שבעשור האחרון נדמה שהמובן הראשון – הזהות המגדרית של הפרט, שוב קיבל את הבכורה. מבחינתי, המבחן שמעיד על כך הוא אנשים ללא רקע במדעי הרוח והחברה ששואלים אותי במה אני עוסקת. כיום, התשובה "לימודי מגדר" ברוב המקרים שולחת אותם לטרנסג'נדר (כלומר, חזרה לסטולר). ושלישית, הצומת הזה, מילט-סטולר ומאני, הוא גם נקודת הראשית של ההיסטוריה הטעונה והמפותלת של הפמיניזם עם טרנסג'נדר, שהמופע העכשווי שלה הוא טרפיות (trans excluding radical feminists) או מי שמזהות את עצמן כgender critical, במובן של קוראות תיגר על הזהות הטרנסג'נדרית ועל ההיגיון שבבסיס טיפולי התאמה מגדרית כפתרון לדיספוריה. כמובן, ההתנגדות של פמיניסטיות רדיקליות מסוימות לטרנסג'נדר הפיעה לראשונה כבר בשנות השבעים עם ספרה של ג'ניס ריימונד Transsexual Empire, מ-1979, שבו היא הציעה תפיסה של נשים טרנסיות כגברים מתחזים, שלוחות של הפטריארכיה שאונסות את הגוף הנשי ומפצלות את הפמיניזם.

בהכללה, אפשר לומר שההגות הפמיניסטית מגיבה לטרנסג'נדר ובעצם לכל ספקטרום החציה או השונות המגדרית שמקובל לציין ע"י טרנס* בשני אופנים מנוגדים: מן הצד האחד – לא מעט הוגות פמיניסטיות משתמשות בהזדהויות והתנהגויות חוצות מגדר בדומה למילט, על מנת להדגים את האוטונומיה של המגדר ביחס למין וכך לספק תימוכין לרעיון ההבניה החברתית של המגדר; ומן הצד השני ישנן פמיניסטיות שמבקרות את האופן שבו האפארטוס הרפואי מנסה להשיב על כנו את ההלימה בין מין למגדר אצל סובייקטים טרנסג'נדרים באמצעות טיפולי התאמה מגדרית, ובאופן כזה, כך נטען, מחזק את התוקף הנורמטיבי של התביעה להלימה כזו. ביקורת זו מבינה דיספוריה מגדרית כבעיה שמקורה חברתי ופוליטי ולכן מתנגדת למדיקליזציה שלה. בכל אופן, מעניין לראות, שהזיקה בין הפמיניזם לטרנסיות היא לא משהו שולי ואנקדוטלי, אלא מלווה את הגל השני של הפמיניזם מראשיתו. אם בפמיניזם ורפואה עסקינן, אפשר לומר שלצד התפקיד החשוב שמילאה הטכנולוגיה הרפואית של מניעת הריון בגל השני של הפמיניזם, גם לטכנולוגיה של התאמה מגדרית היה תפקיד משמעותי, לפחות עבור ההגות הפמיניסטית.

אם לחזור להיסטוריה של המושגים מין ומגדר בהגות הפמיניסטית, מעניין שבעוד שהמושג "מגדר" קנה אחיזה מהירה בפמיניזם האנגלו-אמריקני, הפמיניזם הצרפתי המשיך לעבוד במשך תקופה ארוכה עם המושג "מין" בלבד. ייתכן שהדבר קשור לכך שההגות הפמיניסטית בצרפת של סוף המאה העשרים היתה צריכה למצב את עצמה אל מול ההגמוניה של הפסיכואנליזה הלקאניאנית עם הדגש שזו שמה על מושג ההבדל הבין-מיני (sexual difference). ראו למשל את המהלך שעושה מוניק ויטיג שיוצאת כנגד דוקטרינת ההבדל הבין-מיני.

העמדה שהיא מציגה כאן היא מטריאליסטית במובן המרקסיסטי ואנטי מהותנית באופן עמוק. אם "לתרגם" את הטקסט שלה ללקסיקון שמכיל את המושג מגדר, היא למעשה טוענת שהמין הוא תמיד כבר מגדר, והמגדר הוא תמיד פוליטי. כלומר, שמה שמתחפש להבדל טבעי הוא למעשה תוצר של חלוקה חברתית ושליטה. את הקביעה שהדיכוי הוא שיוצר את המין היא מבהירה באמצעות האנלוגיה למושג הגזע: קולט גיומן הראתה שמושג הגזע במשמעותו המודרנית הוא תוצר של העבדות השחורה. דהיינו, ההבחנה שחור/לבן לא התקיימה כקטגוריית סיווג משמעותית של אנשים לפני שנודעה לה משמעות פוליטית כתוצאה מהמציאות הסוציו-אקונומית של העבדות. אולם כיום, גזע הוא עבורנו נתון חושי מיידי (משהו שאנחנו לא יכולים שלא לראות) ואנו מייחסים לו מעמד אונטולוגי של עובדת טבע. בדומה לכך, טוענת ויטיג, למושג המין אין משמעות במנותק מהמציאות הסוציו-אקונומית של דיכוי הנשים: העובדה שמין מהווה עבורנו קטגוריית סיווג ראשונית כל כך נובעת מכך שהוא מסומן ע"י המערכת החברתית, כלומר מן החשיבות הפוליטית העצומה של ההבחנה גבר/אשה. נראה לי שדווקא העובדה שעומד לרשותה רק המושג "מין" ללא קטגוריה של מגדר, מאפשרת לה למקד את המבט הביקורתי בקטגוריית המין עצמה, להציע ניתוח רדיקלי של העבודה הפוליטית שהקטגוריה הזו עושה, ולהצביע על כך שמה שנתפס כתכונות פיזיות השייכות לסדר הטבעי הוא תולדה של סימון חברתי: "רואים אותן כנשים, לפיכך הן נשים. אולם לפני שאפשר היה לראות אותן כך, צריך היה תחילה ליצור אותן כך" (104).

הרגע הבא שאני רוצה להתעכב עליו בהיסטוריה של המושגים מין ומגדר בתוך שדה ההגות הפמיניסטית הוא עבודתה המוקדמת של ג'ודית באטלר בראשית שנות התשעים. ב-1990 באטלר פרסמה את Gender Trouble, הספר שבו הציגה לראשונה את תפיסת הפרפורמטיביות המגדרית, שאותה המשיכה לפתח אח"כ בטקסטים נוספים. ההבנה של המגדר כפרפורמטיבי היא למעשה פיתוח של רעיון ההבניה החברתית של המגדר, באופן שמדגיש שמגדר הוא לא being אלא doing, לא הווייה, אלא עשייה חוזרת ונשנית על ציר הזמן, שמונחת ומוגבלת ע"י נורמות. ביחס להבחנה מין/מגדר, באטלר מבצעת שני מהלכים שונים ומשלימים. הראשון הוא הערעור על מה שהיא מכנה המודל האקספרסיבי או המימטי, שלפיו המגדר הוא ביטוי או שיקוף של המין. באטלר מעמידה בשאלה את עצם ההנחה של גוף קדם-דיסקורסיבי, גוף שקודם לסימונו בידי התרבות, וטוענת שהגוף עצמו מובנה שיחנית. דוגמא לכך בהשראת עבודתה של האנתרופולוגית מרי דאגלאס היא האופן שבו קווי המתאר של הגוף מתוחמים ע"י קודים תרבותיים, שמכתיבים או אוסרים סוגים שונים של פרקטיקות ושל אינטראקציות. כך למשל, הגוף הגברי מובנה כהרמטי ומבוצר, בעוד שהגוף הנשי מובנה כחזיר במהותו. למותר לציין שהבניה זו היא לא רק ממוגדרת אלא גם מעוגנת בכלכלה ארוטית הטרוסקסואלית ותומכת בה.

אם המהלך הזה מראה – בדומה לטענתה של ויטיג – שאין לנו דרך לראות ולחיות את הגוף שלא דרך הבניות מגדריות, כלומר שהמין הוא תמיד כבר מגדר, המהלך השני של באטלר הוא להציע שמעצם ההפרדה האנליטית בין מין למגדר נובעות השלכות מרחיקות לכת. בואו נקרא כמה משפטים. במילים פשוטות, מה שהיא אומרת כאן הוא שמרגע שמין ומגדר מוכנים כממדים מובחנים שאין ביניהם איזשהו קשר טבעי או הכרחי, גם בהנחה שהמין הביולוגי הוא בינארי – הנחה שהיא איננה מקבלת לאור האפשרות לפערים בין הרכיבים השונים של המין הביולוגי (מין כרומוזומלי, הורמונלי, גונדות, מערכת הרבייה הפנימית והחיצונית) ולמצבי ביניים בתוך כל אחד מהם – אין סיבה שיהיו רק שני מגדרים, ואין סיבה שהמגדר יחפוף למין. כך שאם עפ"י מרגרט מיד, המגדר הוא הפרשנות התרבותית לעובדה הביולוגית של המין, פרשנות שמשתנה מתרבות לתרבות; באטלר לוקחת אותנו צעד אחד הלאה, ומציעה לראות במגדר מישור נפרד ואוטונומי, שהקשר שלו למישור הביולוגי הוא קונטינגנטי.

מה שמרתק הוא שבשלושים ומשהו השנים שחלפו, החזון הפרובוקטיבי שהתוותה באטלר הפך למציאות: בעולם החברתי של היום אפשר לפגוש ריבוי של קונפיגורציות מין-מגדר – נשיות וגבריות סיסג'נדרית וטרנסג'נדרית, זהויות מגדריות א-בינאריות, מגדרים הטרונורמטיביים ומגדרים קוויריים. ואם באטלר ב-1990 טענה שקיים ריבוי מגדרי, אבל הוא מצוי מחוץ לגבולות המוכנות התרבותית - היום הריבוי המגדרי מנוסח, משוים ומוצרן בקטגוריות זהות שמוכרות ליותר ויותר אנשים, גם מחוץ לתרבויות שוליים מגדריות ומיניות. במישור התיאורטי, ההצעה של באטלר שאין סיבה ש'גבר' ו'גברי' לא יתארו גוף נקבי, איפשרה לג'ק הלברסטם לפתח לקראת סוף שנות התשעים את הרעיון של female masculinity כגבריות שמנותקת מזכריות ועם זאת היא לא פחות סבירה, "אמיתית" ובעלת תוקף מגבריות של גברים. ובעולם החברתי, התנועה הטרנסג'נדרית שצמחה בשנות התשעים התבססה על הרעיון שהאונטולוגיה של המגדר היא בלתי תלויה בזו של המין, ושכמקרה של חוסר הלימה בין השניים המגדר ולא המין צריך לקבל עדיפות כבסיס לזהות החברתית של האדם.

אבל בין מודל הזהות הטרנסית לבין ההמשגה של באטלר יש גם מתח, או ליתר דיוק שני מתחים. ראשית, באטלר רואה מין ומגדר כממדים אוטונומיים, ומדגישה שהקוהרנטיות בין מין למגדר היא פיקציה שנאכפת חברתית - מה שמעניק לביטויים של חוסר קוהרנטיות מעמד חתרני ביחס למערכת המגדר; לעומת זאת, מודל הזהות הטרנסית, לפחות בצורתו הקלאסית, כולל את השאיפה לרה-קונפיגורציה של הגוף בהלימה לזהות המגדרית - רה-קונפיגורציה שנוגעת לאחד או יותר מהממדים של המין הביולוגי, כלומר הוא מאופיין ע"י חתירה לקוהרנטיות בין גוף לזהות. שנית, באטלר מבינה את המגדר כפרפורמטיבי - כלומר כמשקע המצטבר של פעולות סימון חוזרות ונשנות על ציר הזמן, היא מדגישה שהפעולות הללו לרוב אינן וולונטריות, ועם זאת, עצם הדגש על עשייה והישנות חושף את פוטנציאל אי היציבות; לעומת זאת, מודל הזהות הטרנסית אמנם מושתת על ההכרה בזהות המגדרית כלא מעוגנת בגוף, אבל מצד שני הוא מייחס לה עומק פסיכולוגי ומוצקות של מה שאינו ניתן לשינוי. להזכירנו, הרציונל לפרקטיקה הרפואית של התאמה מגדרית כטיפול לדיספוריה מגדרית מושתת על ההנחה שהזהות המגדרית מתקבעת בגיל שנה וחצי בערך ואח"כ אינה ניתנת לשינוי.

אם כן, הצומת שבו ארצה לסיים את ההרצאה הזו מביא אותנו לנקודת הזמן העכשווית ולזהות הטרנסג'נדרית בממשקיה עם הרפואה, המדינה, הפמיניזם ותנועות פוליטיות פופוליסטיות.

נתחיל ברפואה. הזכרתי קודם את מודל הזהות הטרנסית. המודל הזה הוא מודל רפואי שתחילתו בהגדרת ה"טרנסקסואליזם" ע"י האנדוקרינולוג הארי בנג'מין. יש כאן למעשה מדיקליזציה של שונות מגדרית שהתרחשה בד בבד עם התפתחות הטכנולוגיה הרפואית של מה שכונה אז "שינוי מין" והיום מכונה "התאמה מגדרית" או "אישוש מגדרי", טכנולוגיה שמשלבת טיפול הורמונלי עם כירורגיה פלסטית. היסטוריונים של המיניות מאתרים את מקורותיה של קטגוריית הטרנסקסואליות בתיאוריית האינפורסיה של המאה ה-19, שבמסגרתה הופיעה לראשונה המטפורה "נפש אשה בגוף של גבר", מטפורה שעד היום מהווה את התיאור הקנוני של דיספוריה מגדרית. במאה ה-20, עם ההתבחנות של ציר המגדר וציר המיניות, קטגוריית האינפורסיה התפרקה לקטגוריות 'הומוסקסואליות' ו'טרנסקסואליות'. אבל למרות המקור המשותף, שתי הקטגוריות עברו תהליכים שונים: הומואים ולסביות חתרו לדה-פתולוגיזציה של ההומוסקסואליות והשיגו אותה עם ההוצאה של ההומוסקסואליות מה-DSM ב-1973; לעומת זאת, טרנסג'נדרים נותרו במצב של תלות במסד הרפואי שבידו נתונה הבעלות על טכנולוגיות של התאמה מגדרית, וזקוקים לחותמת הכשרות שלו כדי לזכות בגישה לאמצעים של reembodiment.

למצב הזה יש השלכות, שתוארו בהרחבה ע"י הוגות וחוקרות בתחום הלימודים הטרנסניים, תחום שצמח בסוף שנות התשעים עם התגבשותה של קהילה טרנסג'נדרית. תפקידו של הממסד הרפואי-פסיכולוגי כשומר סף יצר מבנה יחסים פטרנליסטי בינו לבין הטרנסג'נדרים ששיחרו לפתחו, והוביל לקונפליקט מובנה מראש. הממסד הרפואי שם לעצמו למטרה לאבחן מיהם טרנסג'נדרים אמיתיים – כאלו שיצאו נשכרים מתהליך התאמה מגדרית, ולנפות את אלו שאינם טרנסג'נדרים באמת - ולכן עלולים להינזק מהפרוצדורות שהם מבקשים. זה הפך את הרופאים למי שבכוחם להעניק או לשלול את חותם הכשרות של סובייקטיביות טרנסג'נדרית "אמיתית", ולמי שיכולים לקדם, לעכב, או לחסום תהליכים של התהוות מגדרית. עובדה זו הכשילה כנות במפגש הטיפולי ותיגמלה א.נשים טרנסים על שעתוק של נרטיבים שתואמים את הקריטריונים האבחוניים, ועל הצגת מצג מגדרי קונבנציונלי ושמרני. הספרות הרפואית יצרה מעין "נרטיב על" שטרנסג'נדרים חזרו עליו כדי להניח את דעתם של הרופאים נרטיב שכמה ממאפייניו הם: זהות חוצת מגדר ברורה מגיל צעיר ועקבית לאורך החיים; דיספוריה מגדרית שמאופיינת במצוקה נפשית קשה; דיספוריה גופנית חריפה, במיוחד ביחס לאברי המין – המטפורה של חיים בגוף הלא הנכון; העדפה לכלל הסממנים המגדריים של המגדר השני, וסלידה מכלל הסממנים המגדריים של המגדר שאליה שויכנו. מה שמאפיין את הנרטיב הזה הוא ההלימה שלו לאידיאולוגיה המגדרית השלטת: ראיית המגדר כבינארי, תפיסה של זהות מגדרית כעקבית ולא משתנה לאורך החיים, וראייה של אברי המין כסימן המהותי של המגדר – כשמכך מתחייב רצון לשנות אותם. טרנסג'נדרים שמספרים סיפור שהוא פחות קוהרנטי, שלא מדווחים על תחושת מצוקה, שלא טוענים לזהות מגדרית אחידה ורציפה לאורך החיים, שהמצג המגדרי שלהם הוא יותר מעורב, ושלא מאד מושקעים בנורמות גופניות של נשיות או גבריות, עדיין נתקלים ביותר קשים לזכות באבחנה וכך לזכות בגישה להליכים הגופניים הרצויים. הפרוטוקול הטיפולי גם מבנה סדר מסוים וקצב מסוים של הליך ההתאמה המגדרית, סדר וקצב שלא תמיד הולמים את הצרכים, הרצונות והאפשרויות של טרנסיות וטרנסים כאינדיבידואלים.

ובכל זאת, בתהליך ממושך לאורך שני העשורים האחרונים, אקטיביזם טרנסג'נדר אל מול הממסד הרפואי ובתוכו הצליח להביא להגמשה ניכרת של המודל הרפואי של הטרנסיות. נרטיב העל הורחב ורוכך, כך שבאופן כללי הממסד הרפואי מכיר ומקבל יותר את השונות בקרב האוכלוסיה הטרנסג'נדרית. עם זאת, עצם המדיקליזציה - כלומר העובדה שפרוצדורות להתאמה מגדרית מצריכות אבחנה של דיספוריה מגדרית - נותרה בעינה, והיא סוגיה שנויה במחלוקת. הוגים טרנסג'נדרים רבים טוענים שהמסגור הרפואי של "הפרעה" ו"טיפול" הוא שגוי מיסודו, ושיש להמשיג תהליכי התאמה מגדרית כשימוש בטכנולוגיה רפואית לשם מימוש פרויקט של עיצוב עצמי במסגרת האוטונומיה הגופנית של הפרט. עמדה זו דוגלת בדה-מדיקליזציה מוחלטת, כלומר שטיפולים להתאמה מגדרית יצריכו רק הסכמה מדעת, אבל אחד הסיבוכים הנלווים הוא שאלת המימון של טיפולים כאלו. הדיאגנוזה מאפשרת מימון ציבורי, או מימון ע"י ביטוחים רפואיים פרטיים, ועל מנת להיפטר ממנה צריך יהיה לפתור את סוגיית המימון. אבל מעבר לקושי הפרקטי הזה, הקושי שעולה מצד מוסדות המדינה וגורמים אחרים נוגע לכך שבניגוד לפרוצדורות קוסמטיות למשל, התאמה מגדרית כרוכה ברה-קלאסיפיקציה של הפרט, רה-קלאסיפיקציה שיש לה השלכות לגבי מיקומו של הפרט ביחס להרבה מאד מוסדות חברתיים. במילים אחרות, בזירה הטרנסג'נדרית מצטלבות שתי המשמעויות של מגדר שדיברנו עליהן קודם: הזהות המגדרית והסדר המגדרי. מכיוון שהסדר המגדרי מבחין בין גברים ונשים, ומקצה להם תפקידים חברתיים שונים וסטטוס חברתי שונה, ישנה תביעה לפיקוח חברתי הדוק על המעבר מקטגוריה אחת למשנה.

העובדה שטרנסג'נדריות מאיימת על שומרי הסדר המגדרי הפטריארכלי עולה בבירור מהאג'נדה של תנועות אנטי ג'נדר ברחבי העולם, החל בוותיקן, עבור במנהיגים פופוליסטים במזרח אירופה, ופוליטיקאים רפובליקנים

בארה"ב, וכלה במפלגת נועם אצלנו. כל אלה כורכים יחד סדר יום אנטי-פמיניסטי, אנטי-הומוסקסואלי ואנטי-טרנסג'נדר: למשל, מאבק נגד הפלות, נגד נישואים חד-מיניים, ונגד טיפול מאשש מגדרית לילדים טרנסג'נדרים - בשם הגנה על "ערכי המשפחה", קרי הסדר המגדרי וההטרונורמטיביות.

אז מה בעצם קורה היום עם הקטגוריות מין ומגדר בהקשר הטרנסג'נדר? קורים תהליכים רבים ושונים שמפאת קוצר הזמן אוכל רק לאזכר רק את מיעוטם. במישור המדינתי, ברוב במדינות המסמנים מין ומגדר כרוכים זה בזה ללא התר. ישנן מדינות, כגון אוסטרליה, ארגנטינה, קנדה, גרמניה ועוד שמכירות בקטגוריית מגדר שלישית במסמכים רשמיים. בחלק מהמדינות זו קטגוריה שזמינה רק לאינטרסקסואלים ו/או טרנסג'נדרים, אבל ישנן גם מעטות שאפשר להירשם בהן במגדר שלישי רק על סמך הצהרה. בישראל הקטגוריה במרשם האוכלוסין היא "מין", לא "מגדר", והסמכות להנפיק תעודה שתאפשר שינוי של הרישום היא עדיין בידי הממסד הרפואי. האופן שבו גופים טרנסג'נדרים מאיימים על הסדר המגדרי משתקף באופן מופתי בעובדה שלפחות בשני מקרים של גברים טרנסים שילדו – משרד הפנים שינה את סעיף המין אצלם בחזרה לנקבה כי הריון ולידה נחשבים לסממן נקבי מובהק. לאחר מאבק הרישום 'זכר' הושב על כנו, אבל בתעודת הלידה הם נרשמו כ'אם'. זו דוגמא לאופן שבו מין, מגדר ושארות מלופפים זה בזה, ונראה לי שהסיכום האפשרי היחיד הוא שאנחנו מצויים בעיצומו של תהליך שינוי ועיצוב מחדש של היחסים ביניהם, תהליך שמעורר גם תגובות נגד חריפות, כך שאין לדעת מה יהיה בסופו.